

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2025.03.072>
УДК 81'38:81'38:81'23:81'27

БИБИК С.П., доктор філологічних наук, професор,
член-кореспондент НАН України, провідний науковий
співробітник відділу стилістики, культури мови та соціолінгвістики
Інститут української мови НАН України
вул. Михайла Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: sbybyk2016@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-9765-497X>

ГРИГОРОВСЬКА Л.В., кандидат педагогічних наук, доцент,
провідний науковий співробітник відділу психології масової комунікації та медіаосвіти
Інститут соціальної та політичної психології НАПН України
вул. Андріївська, 15, м. Київ, 04070
E-mail: grigorovskaya_lv@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-1436-5719>

НАЙДЬОНОВА Л.А., доктор психологічних наук, старший науковий співробітник,
член-кореспондент НАПН України, заступник директора з наукової роботи
Інститут соціальної та політичної психології НАПН України
вул. Андріївська, 15, м. Київ, 04070
E-mail: mediasicolo@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-1222-295X>

НАЙДЬОНОВ М.І., доктор психологічних наук, професор, директор
Інститут рефлексивних досліджень і спеціалізації «ІРІС»
вул. Андріївська, 15, м. Київ, 04070
E-mail: iris_psy@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-3833-8643>

ПРЕДСТАВЛЕННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ РЕФЛЕКТИВНОСТІ В МОВНОМУ ПОРТРЕТІ МІГРАНТА: ІНТЕГРАЦІЯ ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНОГО ТА СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ПІДХОДІВ

У статті запропоновано інтегративний підхід до вивчення двох типів текстів: художніх, що репрезентують узагальнений мовний портрет мігранта з позиції «свого», українського суспільства, голосом якого є письменство, і медійних текстів як джерел споживання інформації про обставини російсько-української війни в середовищі українських мігрантів, словесні реакції на яку формують їхні індивідуалізовані мовні портрети. Представлено ін-

Цитування: Бирик С.П., Григоровська Л.В., Найдьонова Л.А., Найдьонов М.І. (2025). Представлення соціокультурної рефлексивності в мовному портреті мігранта: інтеграція лінгвостилістичного та соціально-психологічного підходів. *Українська мова*, 3 (95), 72—94. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2025.03.072>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2025. Статтю опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

тегровані висновки на підставі дослідження прозових текстових мініконтекстів, опрацьованих за допомогою традиційних структурно-семантичного і лінгвостилістичного аналізу, а також фрагментів текстів інтерв'ю, отриманих за результатами функціонально-параметричного групорефлексивного аналізу дискурсу для ідентифікації індивідуалізованої, групової та коаліційної позицій інтерв'ююваних. Зіставлено статичну текстову модель аналізу мовно-естетичного образу мігранта з динамічною когнітивно-дискурсивною моделлю, що відображає сучасний суспільний досвід, знання про стан і статус мігрантів, їхнє сприйняття воєнної реальності через медійну інформацію. Інтегративність аналізу забезпечена застосуванням ідентифікаторів — особових займенників «Я», «МИ», «ВОНИ», прислівників «ТАМ», «ТУТ» із локальною семантикою, субстантива «НАШІ», які є носіями концептуально-знакового наповнення мовного портрета мігранта.

Ключові слова: лінгвософія тексту, мова прози, медійний текст, групорефлексія, соціокультурна рефлексивність, ідентифікація, назви осіб, займенник-ідентифікатор, прислівник-ідентифікатор.

Організація сучасних досліджень українського літературно-мовного дискурсу потребує діалогу між фахівцями соціально-гуманітарного циклу. Це стимулюватиме появу нових підходів у текстознавстві, випрацювання засад конструювання національно-мовної ідентичності, пошук культуроцентричних основ формування державницької української мовної свідомості. Така співпраця сприятиме об'єктивації висновків про стан унормування національних комунікативних практик, особливостей соціокультурної рефлексивності та усвідомлення представниками українського соціуму своїх ролей у національно-культурному житті¹. Названі завдання скорельовані антропоцентричністю в осягненні змістового, концептуально-знакового наповнення сучасних текстів, зокрема художніх та медійних, які традиційно відбивають мовні портрети, диференційовані за соціокультурним принципом. Це і створює інтегративну засаду охоплення словесного та когнітивно-психологічного образу людини-сучасника.

Загалом соціальний акцент у сучасній україністиці має кілька виявів:

- перший спрямований «на літературно-мовну єдність поколінь, що жили і творили на нашій землі в різновимірних сферах із використанням різних реєстрів мовного спілкування — і високого елітарного, і середньо-літературного, і зниженого побутово-розмовного» (Єрмоленко та ін., 2023, с. 12);
- другий — на встановлення того, «як українська літературна мова фіксує процеси ідентифікації та самоідентифікації людини у світі, а також те, як динамічні суспільно-політичні, соціально-культурні події впливають на різностильові тексти» (там само, с. 91);
- третій — на увиразнення векторності, тобто спрямування інформації для певних професійних (наприклад, журнали «Лісовий і мисливський журнал», «Агроеліта»), гендерних (наприклад, журнал «Я — жінка», «Хазяїн»), вікових (наприклад, газета «На пенсії», журнали «Кузя», «Одно-

¹ У статті використано результати проєкту «Подолання кризи психічного здоров'я, зумовленого війною: доказова медіапсихопросвіта для зміцнення здоров'я сім'ї та громади в період відновлення економіки», виконаного в межах Довгострокової програми підтримки українських дослідницьких груп у Польській академії наук у співпраці з Національною академією наук США за підтримки зовнішніх партнерів.

класники») груп та ін., що позначається і на мові цих видань, означенні образу адресата інформації, на змістовій адресності, структурно-семантичних особливостях реалізації літературної норми в конкретному соціокультурному сегменті українського буття;

- четвертий — на увагу автора того чи того твору до актуальної соціальної проблеми, що привертає сучасну читацьку аудиторію.

У запропонованому дослідженні зосереджуємося на другому з означених вимірів, засвідчуючи актуальність проблеми міграціонізму, остання хвиля якого увиразнилася через воєнні події в Україні від 2014 року, досі ж, за часів незалежності, поставала здебільшого як переміщення осіб у зв'язку зі змінами на ринку праці (трудова міграція). Мовний матеріал відбиває різні часові зрізи проблеми міграції — до та після початку повномасштабної війни. Те, що змодельовали письменники у прозовому тексті, не побачимо в такій словесно-образній інтерпретації в медійних текстах-інтерв'ю: з розгортанням російсько-української агресії і зміною чинників міграції сформувалися досить компактні групи мігрантів, відкритих до спілкування.

Коли йдеться про соціокультурний вимір тексту, прийнято спиратися на поняття «соціокультурна рефлексивність», яке розуміємо як здатність особистості спрямовувати власну діяльність на саму себе (Зімовін, Заїка, 2014, с. 70), виявляючи певну ідентичність. Дослідник фокусує увагу на структуруванні суб'єктивного переживання «Я» — ядра особистості, динамічної системи, що скеровує поведінку індивіда та допомагає пережити власну цілісність у часі та просторі. Цей ракурс вивчення тексту окреслений як лінгвософський, що поєднав результати досліджень у галузі соціології, психології, філософії, лінгвістики тощо. Серед численних ідентичностей соціальна — це типізація особистості за атрибутами соціальної групи, до якої вона належить і членів якої вважає «своїми», може означити стосунки з ними за допомогою ідентифікатора «МИ» (за віком, статтю, освітою, професією, національністю, місцем проживання тощо).

Філософське розуміння ідентичностей зорієнтовує нас на те, що встановлюючи їх, потрібно застосовувати маркер «те саме». Український філософ В.С. Лісовий зауважував: «Критерії ідентичності та техніки ідентифікації в різних галузях людської діяльності мають між собою мало спільного — їх окремо встановлюють у кожній галузі» (Лісовий, 2002, с. 234).

Виокремлюючи ідентифікаційні групи, зокрема назви осіб, спираємося на певні концепти (узагальнювальні поняття), що діють як лакмусові папірці-маркери для класифікації «свої» і «чужі» в тій чи тій ситуації. Ідентифікація суб'єктів за цими концептами створює передумови для лінгвософського підходу до встановлення мовних ідентичностей, які є базовими засобами конструювання світу (Лук'янець, 2002, с. 332), оскільки відображають побудову відношень людини («Я») зі світом, визначають співвідношення між групами тотожних суб'єктів, типові рефлексії представників тих чи тих соціально й культурно ідентифікованих товариств. Тому концептуалізм [нагадаємо, що концептуалізм — «проміжна позиція у вирішенні питання про форми існування загального між реалізмом та номіналізмом» (там само,

с. 300)] визначальний і для дослідження національної та транскультурних ідентичностей, щодо яких базовою моделлю є побудова опозиції «свій — чужий». І остання вже проектується не так на структурно-семантичні чи структурно-граматичні кореляції між номінаціями суб'єктів, як на соціально-психологічне ототожнення численних «Я».

Отже, у ракурсі соціокультурної рефлексивності концепт «Я» вважаємо чинником інтеріоризації інтерсуб'єктивності, оскільки він від самого початку вплетений у контекст мовної практики із займенником «Я», що й позначено рефлексійним «Я є Я» (Єрмоленко, 2020, с. 6). Утім «Я» є членом певних дискурсів, це рівноправний партнер, який ідентифікує себе з іншими подібними «Я» («НАШ») чи протиставлений інакшим «Я», «МИ». Під впливом глобалізаційних процесів національно-культурні спільноти сприймають певні порушення балансів соціальних, політичних, етнічних, територіальних тощо угруповань як загрози національній чи особистій ідентичності. Відповідно реакцією на ці загрози, зважаючи на лінгвософську оцінку художніх і медійних текстів, є увиразнена взаємодія номінативних та оцінних складників ідентифікацій «Я і МИ в Україні», «Я і ВОНИ у світі», «Я = мігрант і МІЙ світ» (вербалізацію останньої ідентифікації не деталізуємо, оскільки не маємо відповідних матеріалів соціально-психологічних досліджень, які стосуються конкретно-чуттєвих, особистісних переживань мігрантів). Концептуально-знаковий вимір «Я і МИ в Україні» фактично відображає зовнішній погляд на мігрантів, тобто «чужих» у «своєму» національно-культурному, державному просторі (ракурс «Я — не мігрант»). Диференційований вимір «Я і ВОНИ у світі» відбиває ракурс внутрішнього спостереження за світом, коли «Я» (ракурс «Я — мігрант») є членом «чужого» і національного, і державного простору.

Мовний портрет мігранта — один із фрагментів, що відображає соціокультурну рефлексивність в українській літературній мові. Його представлення потребує поєднання різних методик аналізу. Серед них традиційні структурно-семантичний, лінгвостилістичний аналіз (зчитування лінгвальної та лінгвокультурологічної інформації з текстів словникових статей; виявлення номінантів лексико-тематичної групи «мігрант», простеження їхньої сполучуваності, що конкретизована в текстовій семантиці). Застосовано також функціонально-параметричний аналіз дискурсу, під час якого в ідентифікації учасника групової творчості виокремлюють різні позиції ідентифікації: індивідуалізувальну — це мовлення, що супроводжує і забезпечує індивідуальний мисленнєвий процес учасника; групову, яка означає ідентифікацію з усією групою; коаліційну, що є ідентифікацією з підгрупою в групі (у разі тріади, наприклад, коли двоє учасників об'єднуються в опозицію третьому, якого не введено до «малого МИ»). Отже, статична текстова модель аналізу лексико-тематичної групи (мовно-естетичний образ з елементами соціокультурної рефлексивності) поєднана з динамічною (живомовною) когнітивно-дискурсивною моделлю, яка відображає індивідуальні реакції, що репрезентують певний суспільний досвід, знання про стан і статус мігранта в певному часово-просторовому відрізку.

Мовний портрет мігранта змодельовано за матеріалами прозових творів, що відображають нову хвилю трудової міграції українців у 90-х роках ХХ ст. Джерелом параметризації індивідуальних і групових позицій мігрантів-українців, які змушені були виїхати за кордон із початком повномасштабної воєнної агресії Росії проти України від 24 лютого 2022 року, постала медіасфера, орієнтація на яку зумовлена тим, що:

(1) інформаційний простір, опосередкований медіа, для мігрантів — це провідне середовище, з якого вони отримують новини і яке є основою побудови і трансформації сьогоденної картини світу. Маркерами змін слугують рефлексії на трансформації в особистому і суспільному житті та на інформаційну презентацію подій. Відповідно відчуття індивідуальності, усвідомлення «ким Я є», «ким МИ є» зафіксовано в динаміці;

(2) медіаспоживання² значно впливає на психологічний стан українців у період війни. Переживання з приводу почутого і побаченого в медіа (по телевізору, в інтернеті) є одним із найпоширеніших актуальних стресорів війни за всеукраїнським репрезентативним дослідженням, проведеним Інститутом соціології НАН України у 2023 році (Дембицький та ін., 2024). Ці переживання щодо медійного контенту кваліфіковано як вагомий стимулятор дистресу і розвитку посттравматичних стресових розладів (Naydonova та ін., 2024), тобто медіавпливи разом із небезпеками війни (обстріли, втрати тощо) визначають психологічний стан українців і в Україні, і за її межами (Rochwatko та ін., 2023).

Ці два чинники взаємодіють. Нагадаємо, що соціальна ідентичність входить до переліку ресурсів стресостійкості в умовах війни на основі усвідомлення відчуття спільної долі (Кухарук, 2022). Виявлення нових видів ідентичності в мігрантів є актуальним як для розуміння їхнього психологічного стану, так і для обґрунтування прогнозів щодо стану психічного здоров'я і намірів повернення до України більшості українців, які тимчасово перебувають за кордоном. Загалом цей культурний синдром кваліфікують в умовах війни як фундаментальний елемент національного самовизначення, що впливає на соціальну згуртованість, державотвірні процеси й міжнародний імідж України (Денисюк, 2025). Соціокультурна ідентичність мігрантів зазнає суттєвих змін в умовах акультурації, що потребує ретельного дослідження, адже українство за кордоном також є людським капіталом, який може робити суттєвий внесок у національну стійкість.

Для вивчення явища медіатравматизації³, спричиненого війною, було опитано українців, які тимчасово захищені в Польщі і які проживають у трьох великих містах (Варшаві, Ольштині, Лодзі). Його учасники обговорювали особливості свого медіаспоживання протягом війни, відповідаючи на 4 блоки запитань: 1) зміни в медіаспоживанні та пріоритети щоденних

² Медіаспоживання — це кількість використовуваних інформаційних або розважальних ЗМІ, зокрема читання книг і журналів, перегляд фільмів і телевізійних програм, прослуховування радіо, взаємодій із медіаресурсами однією людиною або групою людей.

³ Медіатравматизація — це погіршення психоемоційного стану, спричинене споживанням медіапродукції.

медіапрактик під час війни; 2) комунікація із співвітчизниками в Україні та новою спільнотою в Польщі з приводу пов'язаного з війною медіаконтенту; 3) загальний стан здоров'я та медіастрес; 4) способи подолання та стратегії зменшення медіастресу.

Третина учасників опитування обговорювала запитання в мінігрупах із 3—4 осіб, а дві третіх відповідали на запитання інтерв'юера особисто. Дослідження проведено із 21 квітня до 14 травня 2024 року в межах міжнародного проєкту «Подолання кризи психічного здоров'я, зумовленого війною: доказова медіапсихопросвіта для підтримки здоров'я сім'ї та громади в період відновлення економіки», виконаного в межах Довгострокової програми підтримки українських дослідницьких груп у Польській академії наук у співпраці з Національною академією наук США за підтримки зовнішніх партнерів. Серед учасників інтерв'ю — 44 жінки і 6 чоловіків, переважно мешканці притулків (шелтерів), які доглядають за людьми з інвалідністю або самі є такими.

Корпус текстів для аналізу склали 244 фрагменти — цитати учасників інтерв'ю, наведені в інформаційному бюлетені за результатами дослідження (Григоровська та ін., 2024). Метою вторинного аналізу цих інтерв'ю в контексті дослідження соціокультурної рефлексивності в мовному портреті мігранта було виявлення вербалізаторів нових видів ідентичностей.

Аналіз процесів трансформації ідентичності оперто на традиції української психології групової рефлексії, яку практикують уже понад 30 років. Перші дисертації було виконано в 90-х роках ХХ ст. із використанням методу аналізу дискурсу спільного розв'язання творчих задач, а також художніх текстів (зокрема див.: Найдьонов, Токарева, 1993). Нині цей підхід поширено на практику управління розвитком організацій (Найдьонов, 2023), виявлення рефлексивних закономірностей територіальних спільнот і медійного простору (Найдьонова, 2012; Найдьонова, 2023). Основна ідея групорефлексивного підходу⁴ — реконструкція глибинних психологічних механізмів саморегуляції особи і групи на основі проаналізованого дискурсу інтерв'ю. Опертя на мовні форми і контекст взаємодії у спільному часопросторі, застосування кількісного аналізу елементів дискурсу вможливорює встановити об'єктивні закономірності у складних і складнокоординованих процесах.

Відмінності в лінгвософії соціокультурної рефлексії в мовному портреті мігранта в художньому та медійному текстах зумовлені т. зв. культурними синдромами [за термінологією Г. Триандіса (Triandis, 1993, p. 155—180)]. У художньому тексті основна орієнтація спрямована на індивідуалізм, тобто на автономну особистість персонажа, на базі якої формується конкретно-образне узагальнення дійсності, а в медійному — на груповий вектор, тобто відображення суспільного узагальнення соціокультурного досвіду відповідної групи людей. Зауважимо, що лише художній та медійний контексти повністю відбивають соціокультурну рефлексивність концепту «Я».

⁴ Метод соціально-психологічного аналізу, пов'язаний із роботою в спільноті, яка активно використовує групову рефлексію для самопізнання, осмислення досвіду, оцінювання та коригування своєї діяльності для досягнення спільних цілей.

ЛІНГВОСОФІЯ МІГРАЦІОНІЗМУ В МОВІ СУЧАСНОЇ ПРОЗИ

Усі вербалізатори концепції ідентифікаторів «Я і МИ в Україні», засвідчені в українських прозових творах про мігрантів, зорієнтовані на відображення лінгвософії буття конкретних «Я».

У деяких контекстах засвідчено, що українці сприймають чи не сприймають «чужих» у своєму середовищі (в Україні), напр.: *Олю теж трохи хвилює загроза, яку несуть мігранти. Останнім часом про це багато говорять по телевізору. Он недавно сам міністр внутрішніх справ заявив: мігранти несуть із собою злочинність, наркотики й екзотичні хвороби* (Артем Чапай); *Оля згадує історії з наших газет про нелегалів з Азії чи Африки* (Артем Чапай); *Наші люди, такі прекрасні, стали інтелектуальним і трудовим фондом для Європи. А тим часом наша країна потерпає від напливу нелегалів!* (Артем Чапай). У романі «Понаїхали» Артема Чапая персонажам чоловічої статі в контексті «Я»-рефлексивності надано функцію характеризувати всіх «чужих» як таких, що *поприїздили* і стали помітними в середовищі нових «своїх». Нагадаємо, що дієслово *понаїжджати* означає 'приїхати в яке-небудь місце, зібратися в якомусь місці; прибути куди-небудь для постійного проживання' (СУМ VII, с. 146). Узвичаєне в українській розмовно-побутовій мові запозичення-суржикізм *понаїхали* стосовно багатьох закріпилося в суспільній напівофіційній мовній практиці та за останні три десятки років набуло додаткових конотацій — негативної емоційної і соціально-психологічної, що маркує скупчення «чужих» людей у звичному для «своїх» середовищі життя, пор.: *Хм. Понаїхали тут і качають права* (Артем Чапай); *А у Кривому Розі у нього родичі якісь, раніше понаїхали* (до Москви. — Авт.) (Артем Чапай).

На позначення людей, які з'їхалися кудись і які є небажаними «гостями», уживають і віддієприкметниковий суржикізований субстантив *понаїхавші*, варіант *понаехавші*: *А як Білий попробував заговорити, що нада в натурі боротись із понаехавшими, загнали його* (Артем Чапай); *Понаїхавшого не щовечора впіймаєш, а кіоски завжди поряд* (Артем Чапай).

У деяких контекстах зафіксовано ставлення українців до тих, хто виїхав за межі батьківщини у статусі мігранта [*Мама-банкомат, матушка по скайпу?* (Артем Чапай)] чи набув статусу переселенця в межах України, напр.: *Залишилася позаду війна, у якій він не брав участі, а просто виявився її жителем. Жителем війни* (А. Курков).

За нашими спостереженнями, А. Курков у романі «Сірі бджоли» намагається пом'якшити соціально-психологічне сприймання дійсності, а тому вдається до вживання евфемізму *поставлені війною в чергу* замість *переселенці* чи *українці, які проходять блокпости*, напр.: *А він, Сергійович, акуратно, без розгону, їхав своєю смугою, залишаючи всіх цих поставлених війною у нову чергу мандрівників, позаду* (А. Курков). Як засвідчують діалоги персонажів, населення основної частини України орієнтоване на побутове оцінювання всіх, хто перетинає внутрішній кордон, — *біженці*, пор. виправдальне пояснення: — *Чого я біженець? Я з сірої зони приїхав, бджолам від обстрілів відпочинок*

дати! (А. Курков). Слово *біженець* стало контекстуальним синонімом до *чужий, ворожий*, воно вражає глибинні патріотичні відчуття зв'язку зі своїм народом, спричинює і фізичний, і душевний біль. Пор. кілька цитат із роману «Сірі бджоли»: *Долинали до його вух то пошепки, то звичайним голосом сказане слово «біженець» і завжди воно долинали у супроводі погляду чи жесту в його бік* (А. Курков); *Сергійович зітхнув. Вперше він відчув себе тут настільки чужим, недоречним... А він, Сергійович, був тут ні до чого* (А. Курков); *І зрозумів, що на нього дивляться кілька пар очей, холодні, ворожі погляди людей, які стояли навпроти, по інший бік дороги, врізалися в нього, як вила* (А. Курков); *І стало йому боляче, ніби кожен з них навмисно наступав на нього, лежачого на асфальті. Кинутого під тисячі ніг невідомо за які гріхи* (А. Курков).

Проаналізовані твори засвідчили, що в мовній свідомості українців змінилося ставлення до живих батьків-мігрантів, а відповідно і соціальна оцінка їхніх дітей. В українських прозових текстах актуалізовано такі назви осіб із негативним конотативним ореолом, напр.: *Живете з Володею неприкаяні. При живій матері... сирітки* (Артем Чапай); *Але все одно лишаються вечори, коли Уляна з бабусею вдвох, а та шукає приводів пригостити її солодким, яке Уляна не любить, погладити Улянину по голові й назвати її цим гідким словом. Сирітка. Бабуся Уляни почула десь по телевізору фразу «соціальне сирітство» й тепер тулить її куди треба й не треба. А я не хочу почуватися сиротою, і не хочу, щоб мене так називали, у мене батьки є, і не називайте мене так, відчепіться* (Артем Чапай). Отже, номінацію *сирітка* вжито з переносним значенням 'дитина, яка не знає батька чи матері, хоч вони живі'.

У таких ідентифікаціях концептуальне «Я» є фокусом сприйняття інших в Україні до і після війни як «чужих» (*мігранти; мати-банкомат; вони*) і «своїх» (*наші*), а також самоідентифікації певного «Я» як *сирітки, жителя війни; поставленого в чергу війною; того, що із сірої зони; бджола*. Кожне з таких «своїх» і кожна із самоідентифікацій об'єднуються концептуальним словом «МИ».

Як і для соціально-психологічного експерименту з визначення позицій ідентифікації, так і в прозових діалогах увиразнена стилістична функція займенників. Зокрема, наратив роману А. Куркова відображає опозицію «ваші — наші», «ми — вони («ті, хто...»)». Займенник *наші* означає осіб із погляду того, хто говорить, тобто суб'єктивно, пор.:

— <...> *бахали, а тепер уже і вдень!.. А ти, — Пашика раптом голову ледь вперед нахилив, — якщо наші про що попросять, зробиш?*

— *Які «наші»? — невдоволено перепитав Сергійович.*

— *Ну, наші, донецькі! Що ти придурюєшся!*

— *Мої «наші» у сарай, а більше ніяких «наших» не знаю. Ти мені також не дуже-то «наші»!* (А. Курков).

Так само і займенник *вони* означає будь-кого чужого, будь-яких суб'єктів, які не пов'язані із «сірою зоною». Не називаючи інших за національною ознакою, мешканець нейтральної території ідентифікує їх у вторинних номінаціях за місцем розташування 'ті, що...', як-от: *До раннього лютневого вечора лишалось ще години зо дві. І це його дивувало. Те, що снаряд*

на село вдень при світлі впав! Якби у темноті, тоді б ясно — промахнулися. Але вдень? П'яні вони, чи що, чи нудно їм у тиші? Та і котрі саме ці «вони»: ті, що у Каруселіно, чи ті, що між їхнім селом і Жданівкою стоять?! Розбавив Сергійович свої гіркі думки медом, і легше стало йому (А. Курков).

Метафора *сірі бджоли* в романі А. Куркова є концентрованим вираженням відчуження «свого» і водночас патріотичної, духовної відданості чистому, світлому — відданості своїй землі, символом довіри до «своїх». Текстове наповнення внутрішньої форми слова *бджоли* змінюється впродовж твору, виявляючи різні соціокультурні рефлексії їхнього хазяїна — Сергійовича:

а) ототожнення людини з працювитою бджолою: *Долі такій не позаздриши, але для людини вона більш терпима, ніж для бджіл. Не було би бджіл, він би і не поїхав нікуди <...> Але бджоли, вони ж взагалі не розуміють, що таке війна! Бджоли не можуть переключитися з миру на війну, з війни на мир, як люди <...> безсилі вони у всьому, окрім свого головного діла, для якого вони природою і Богом призначені, для медозбору; Але тут про Айсилу і її дітей подумав. І знову свою думку поправив: є люди, які гірші бджіл, є люди — як бджоли. А людей, які краще бджіл, мабуть, нема;*

б) ототожнення людини-біженця з бджолою, яка страждає від переїзду в чужі краї, пор.: *Це бджоли Ахтема дзижчать, літають, а своїм бджолам він шлях на свободу ще не відкрив! Зірвався з місця, понесли його ноги до вулиць, до своїх багатостраждальних бджіл-біженців;*

в) ототожнення військових розвідників із сірими бджолами, що ховаються від чужинців: *І усі вони слідом за першою у соняхи зникли. І зникли вони, пригинаючись, як військові розвідники, що йдуть на завдання. А якоїсь миті осягнув Сергійович, що сірі вони тому, що вдягнені у камуфляжний комбінезон, а може, і не комбінезон, а щось на кшталт плащ-намету, але точно щось військове. І вилазять вони з вулика, як з підземки. І йдуть усі в одному напрямку. У напрямку його дому, у напрямку Малої Староградівки.*

Узагальнено ціннісно-аксіологічне і концептуально-знакове наповнення соціокультурної рефлексії в концепції «Я і МИ в Україні» відображає схема 1:

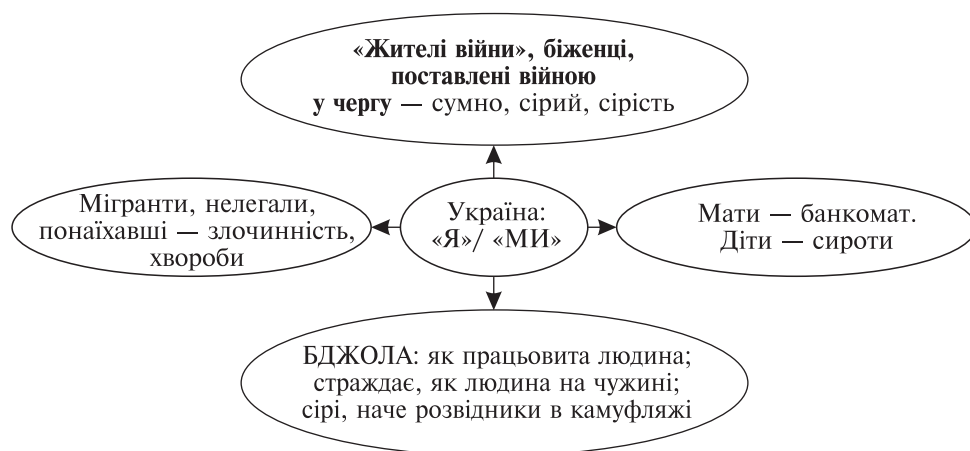

Схема 1. Концепція ідентифікаторів «Я і МИ в Україні» (у прозовому творі)

Для сучасної прози про міграцію актуальне коло назв осіб, що відображають концепцію ідентифікаторів «Я і ВОНИ у світі». У такому разі концептуальне «Я» українця є фокусом оцінювання мігрантів, з якими це «Я» себе ідентифікує і водночас протиставляє себе чужим в інших країнах («ВОНИ»). Тут також ужито стилістично нейтральні в загальномовному значенні назви *мігранти*, *заробітчани*, напр.: *Бусики з дому, якщо не везуть заробітчани, їдуть практично без вантажу: ну що можна передати з дому? Хіба фотографії онуків, які так швидко ростуть. Ну, трохи ліків. Фарба для волосся, подібні дрібниці* (Артем Чапай). Але в контекстному значенні ці назви набувають у сумно-ліричному авторському твердженні відповідної конотації, розширюється і їхня контекстуальна синонімія, відповідний ряд вторинних номінацій (*народ, співвітчизники, наші люди, інтелектуальний і трудовий фонд Європи, наш цвіт*), пор.: *Клекотливими клинами відлітають з рідної землі мігранти й заробітчани, й довго ще вчувається, наче з далечіні лине їхня тужна журавлина пісня.*

Колись *співвітчизники* скажуть про них: *«Нашого цвіту — по цілому світу»*. Може, й не саме цими словами, але точно скажуть. А поки що їх оплачуть, бо рідна країна не могла втримати, не вміла цінувати той цвіт (Артем Чапай).

В оцінці тих, хто приймає на проживання українців-мігрантів, зневажливо-співчутливий контекст доповнений певними конотаціями: іронічною (*гомо советікус*) та зневажливою (*нікчемні, невдахи*), напр.: *До таких візитів я давно звик. Джейк частенько ввалювався до моєї невеликої квартирки, як до себе додому, і відразу ліз у холодильник, прекрасно знаючи, що в мене, як у справжнього «гомо советікуса», завжди знайдеться чим закусити* (І. Роздобудько, «Ранковий...»); *У мене великий сентимент до цих нікчемних, як на мене, людей. Усі вони в чомусь дуже схожі поміж собою, хоча старанно намагаються тримати дистанцію. Спілкуються поверхово і, здається, шкодують, що живуть під одним дахом. Мене це дивує. <...> Дивляться одне на одного насулено і чекають подиху, Якби мене запитали, хто вони, ці квартиранти, я б сказала — вони невдахи, котрі старанно вдають із себе успішних і щасливих людей, що нарешті вирвалися на волю. І мені їх шкода. Усіх. Без винятку! Є люди, які проживають не своє життя. Це розумієш одразу, варто лише поглянути на їхні обличчя* (І. Роздобудько, «Я знаю...»).

Письменники узагальнюють зміну соціокультурних рефлексій щодо осіб, яких номінували до початку 90-х років ХХ ст. звичними назвами за видом професійної діяльності *лікар, вчитель, бухгалтер, науковець*, а також *інженер*. У країнах, куди мігрують такі українці, на зміну попереднім назвам професій мігрантів приходять інші, не такі престижні, пор.: *вчителька — баданте, науковець — баданте*, напр.: *Тернопільська вчителька, а нині італійська баданте, боялася великих європейських міст: там багато арабів і негрів* (Артем Чапай). Зауважимо: *баданте* — в Італії (*badante*) назва професії доглядальника, зазвичай для літніх людей або осіб з інвалідністю.

У художніх текстах кінця ХХ ст. з'являються нові універби-сленгізми для називання мігрантів — *еміки* (*люди-емігранти*), *екзоти* (*екзотичні люди, люди з екзотичною поведінкою*), пор.: — *Як ти сказала — «еміки»? Тобто емігран-*

ти? — зареготала Марина. — Ага, це мій лінгвістичний винахід! — кивнула Регіна. — Так от, еміки на перших порах ще сподіваються вхопити бога за бороду (І. Роздобудько, «Я знаю...»); — Та ким завгодно! Коридорним! Портсьє! Ліфтером! Офіціантом! Якщо пощастить, упадеш на хвіст багатій дамочці, адже ти для них — *екзот*. І доля твоя вирішена! Хіба ні? (І. Роздобудько, «Ранковий...»). Так само конотованою і дещо переосмисленою є назва *квартирант*, пор.: *Ми стали шостими, але не власниками, а квартирантами* (В. Махно).

Уживання субстантива «НАШІ» на позначення українців в інших країнах — виразна стильова ознака мови роману Артема Чапая. «НАШІ» протиставлені «ІНШИМ», зокрема й корінному населенню (*Триповерховий коричневий будинок. У п'ятикімнатній квартирі живуть п'ятнадцятеро наших. Бригада з Косова*), іноземцям-мігрантам, яких *наші* почасти сприймають негативно, зневажливо, іменуючи ці: *Наші так не поводяться!* — Як «так»? — *Ботанти. От буде Білий Сад переповнений цими*.

Соціокультурна рефлексія «свій — чужий» вербалізована за допомогою ключових епітетів, виражених прикметниками на позначення ознаки за місцем народження / проживання, як-от: *тернопільський, косівський, вижницький — італійський; лос-анджелеський — московський*, напр.: *Після лос-анджелеського, московського аеропорт нагадував вокзал у Білому Саду* (Артем Чапай).

У свідомості персонажів емігрантів-заробітчан зберігається образ рідного, що рефлексує в текстовій опозиції просторових прислівників «тут — там». У творах про мігрантів лінгвософське наповнення цих кореляцій різне. Наприклад, у наведеному контексті прислівники «тут і там» означають «свій і чужий» простори, життя «тут і зараз», життя «тоді і там», напр.: *Дівчина вже доросла, у неї свої справи — безліч справ, через які вона на три-чотири дні змушена залишатися ночувати у великому місті. Якби в них було власне авто і власна квартира, а ще краще — будинок, дитина могла б приїздити додому щодня. І вони бачились би частіше. Як було ТАМ* (І. Роздобудько, «Я знаю...»); *Я зрозумів одне: якщо ти невдаха, тобі ніде нічого не світить, хоч куди втікай від себе. І все-таки прибирати в готелі ТУТ краще, ніж підмітати підворітні ТАМ* (І. Роздобудько, «Ранковий...»).

Узагальнюючи лексико-семантичне та асоціативно-семантичне наповнення концепції ідентифікаторів «Я і ВОНИ у світі», пропонуємо таку висновкову схему 2 (див. на наступній сторінці). У ній виділено часово-просторові ідентифікаційні прислівники ТУТ (в Україні) і ТАМ (у країнах світу). З ними пов'язано назви осіб за соціальними, професійними, територіальними ознаками щодо українців, де вони відповідно проживають, а також відносні епітети, що конкретизують територіальні ознаки своїх та чужих реалій. У цій схемі концептуальні займенники *я* та *вони* не представлені, вони приховані у внутрішній формі концепції ідентифікації, зовнішніми маркерами якої є локальні концепти «тут», «там». Якщо суб'єкт, який означає себе як Я, перебуває «тут», то всіх інших він протиставляє собі через ідентифікатор ВОНИ, які є «там», в інших країнах. Якщо ж суб'єкт означає себе як Я,

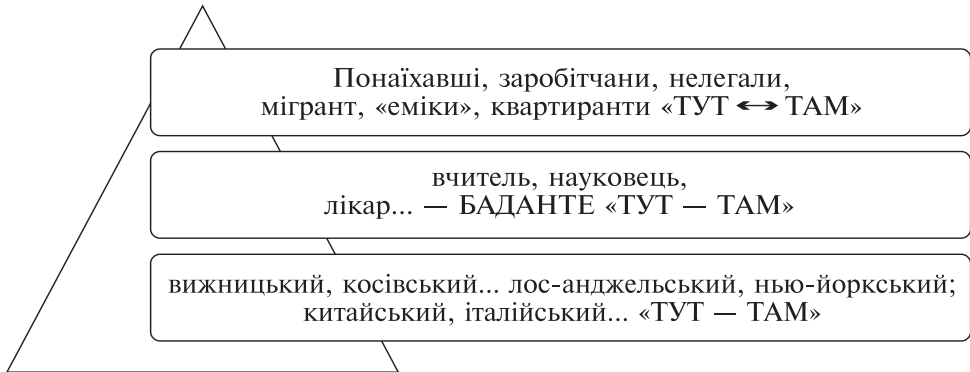

Схема 2. Концепція ідентифікаторів «Я і ВОНИ у світі» (у прозовому творі)

який перебуває «там», у міграції, то за допомогою займенника **ВОНИ** він ідентифікує всіх «чужих» у спільному з ним середовищі проживання, тобто серед таких самих мігрантів або місцевих жителів.

Отже, прозовий текст дає узагальнений мовно-естетичний портрет мігранта, стилізуючи відповідні діалоги, роздуми, описи зовнішніх обставин і внутрішніх переживань персонажів. Концептуально навантаженими є ряди номінативних та оцінних назв мігрантів, займенники-ідентифікатори *я, ми, вони, наше, цих, прислівники тут, там*.

ЛІНГВОСОФІЯ МІГРАЦІОНІЗМУ У ФОКУСІ МЕДІАСПОЖИВАННЯ

Основну увагу групорефлексивного аналізу в соціально-психологічному дослідженні було зосереджено на психологічних функціях відповідних займенників-ідентифікаторів, використаних у дискурсі медіакомунікації як репрезентантів особливостей медіаспоживання і реакцій на медіаконтент протягом трьох років війни. Аналіз позицій, що продюзовані в розмові з респондентом, демонструє природну перевагу позиції індивідуальної, адже запитання було спрямоване на окреслення персонального досвіду, реакцій, думок. Так, у цитатах 304 рази використано займенник *я*, 46 разів — *мені*, а також 12 інших форм позначення індивідуальної позиції (*у мене, мені, моє* тощо), усього 362 вживання. Для характеристики соціальної рефлексивності українських мігрантів воєнного часу показовими стали займенники *ми* (30 уживань) і *вони* (45 уживань), адже саме ці контексти можуть дати відповідь на запитання щодо змін у групових ідентичностях окресленого часу. Ураховували також похідні *нас* (44), *наше* (33) та 15 *інших* (*їхні, вас, нам* тощо), тобто всього 167 уживань. Загалом індивідуалізовану позицію реалізовано в дискурсі приблизно у 2 рази більше (69 % проти 31 %). Хоч, нагадаємо, предметом дослідження був індивідуальний досвід медіаспоживання, і можна було очікувати на домінування індивідуалізованого дискурсу. Така досить висока частка групових ідентифікаторів у розмові про власний досвід засвідчує актуальну потребу в соціальній ідентифікації у представників мігрантів періоду війни.

У таблиці 1 представлено типологію контекстів актуалізації займенника МИ. Виділено три форми ідентифікації з групою.

Найпоширеніша **часова ідентифікація**. Ідентифікація минулого часу («ми» тоді») виявляється, коли займенник *ми* здебільшого поєднаний з дієсловом минулого часу, що описує ситуації спільного досвіду. Ідентифікація теперішнього часу («ми» зараз») вибудовується переважно через протиставлення з іншою рефлексивною групою — «вони» (про це далі). Прикметно, що лише контекст спільного використання медіа дає можливість умовного об'єднання в теперішньому «ми бачимо», «нам має боліти». Ідентифікації за допомогою займенника *ми* щодо майбутнього часу практично немає в мовленні, що пов'язано із запитаннями, адресованими насамперед для аналізу досвіду. Водночас певне скорочення горизонту планування майбутнього відзначається як реакція на високу невизначеність війни (Живоглядов, Носаль, 2022). Так, у проведеному Gradus Research у листопаді 2024 року соціологічному дослідженні «Майбутнє очима українців» зазначено, що «тривала війна та нестабільність змусили людей жити в режимі невизначеності, не будуючи довгострокових планів... більшість українців планують своє життя на короткий період — від декількох місяців до року. А тривала потреба в короткостроковому плануванні впливає на психологічний стан і на здатність громадян інвестувати в майбутнє» (Дослідження, 2024).

Територіальна ідентифікація мігрантів побудована без уточнення часової перспективи, що засвідчує сталість ототожнення мовців із належністю до певної території в Україні — міста (*ми з Херсону, Ірпеня, Маріуполя*) або

Таблиця 1. Мовні контексти використання мігрантами воєнного часу займенника МИ

	Часова ідентифікація «МИ тоді / зараз»	Територіальна ідентифікація «МИ» локальне (чинна позачасова)	Протиставна ідентифікація «МИ» — «ВОНИ» (у контексті війни)
Ми тоді	<i>Ми дивилися... Ми всі сиділи по підвалах Ми сиділи в сховищах Ми були ще в Україні Ми виїжджали Ми збиралися</i>	<i>Ми з Херсону Ми з Київської області Ми з Ірпеня Ми з Маріуполя</i>	<i>Особенно, когда їхні * жєницини начинают в ужасі бєгать і ховати дітей од етіх тривог... Потому що я прекрасно помню, як ми своїх дітей ховали.</i>
Ми зараз	<i>Ми бачим візуальну картинку і переварюємо її, в емоційну переводимо... у нас нагортається дуже велика така ще фантазійна програма. І вона зносить дах.</i>		<i>Я вже не кажу про наших студентів, яких ми знали — загинули</i>

* Російські.

області (ми з Київської області). Отже, територіальні спільноти виявляють себе як сталі осередки ідентичності навіть в умовах масових переміщень, із підвищенням соціальної рефлексії земляцтв. Попри те, що на момент дослідження ця територіальна ідентифікація для мігрантів є минулим (бо вони проживають в іншій країні понад три роки), психологічно вона залишається теперішнім. Це підтверджує і орієнтація на контент медіаспоживання — перегляд місцевих телеграм-каналів, новин із рідних місць тощо. У виокремлених контекстах територіальної ідентифікації не спостережено виразного протиставлення іншій групі, яку позначали б займенником *вони*.

Протиставна ідентифікація засвідчує маркування групи агресорів, росіян, іноді позначених навіть без особового займенника *вони*, як у наведеному прикладі з використанням присвійного займенника *їхні*. Ігнорування займенника *вони* є свідченням тенденції знесуб'єктнення ворога, подібно до відомого медійного мему «яке воно кончене», коли агресор дегуманізований [ця тенденція загальноновизнана серед дослідників війни (Landry, 2024)], зведений до об'єкта.

Нижче наведено розлогі контексти протиставних ідентифікацій у цитатах зі збереженням особливостей мовлення людей, які були російськомовними, але переходять на українську і тому розмовляють суржилом (див. табл. 2). Дві характерні цитати, які демонструють протиставлення в теперішньому часі, адже події минулого актуалізують спогади і певні стани, стосуються представників Росії та Польщі.

Маркером протиставної ідентифікації є використання в одній фразі займенників *вони* і *нас* (нам): *вони на нас* [ішли], *вони нам* [устанавливают палки], де «вони» здійснюють активну дію проти «нас». Така соціальна рефлексія пов'язана і із зовнішньою групою (мешканці країни-агресора — росіяни), і із зовнішньою групою країни, яка приймає (поляками) (блоки 1, 2 відповідно). Остання ініційована медіаподією лютого 2024 року, переживання із цього приводу були актуальними на момент проведення дослідження.

Ексклюзивна ідентифікація конкретизована в мовних формулах «МИ — не ВОНИ», «Я — не ВОНИ». Як засвідчують приклади, наведені в табл. 2, таке ідентифікування стосується саме особи і зовнішньої групи, з якої ця особа себе вилучає (блоки 3, 4). Мовними маркерами в такому разі слугують займенники *вони* і *мені*. Такі соціальні рефлексії характерні для мешканців країни, яка приймає (блок 5), їх немає щодо мешканців країни-агресора. Зауважимо, у польських медіа трапляються також змішані ідентифікації, коли в одному висловленні поєднані і протиставне ідентифікування «вони — нас», і ексклюзивне «вони — мені» (блок 2).

Зовнішня група мешканців країни, яка приймає, використовує і мовну формулу об'єднувальної ідентифікації, коли поляки і українці не розділені, а об'єднані в соціальній рефлексії «люди тут зараз». Це не є сталим і усвідомленим концептом, а швидше ситуаційним. У разі протиставної позиції ексклюзива приписується зовнішній групі, представники якої звертаються до особи як репрезентанта іншої групи (мовна формула «вони — у вас там»), напр.: *Тут [в Польщі] більше люди зараз хвилюються за те, щоб*

тут не почалось. За Україну? Так, вони переживають. Більше вони питають: «А що у вас там? а як у вас там?».

Отже, займенники як вербалізатори ексклюзивної ідентифікації можуть бути як артикульовані, так і приховані, опущені; їх можна встановити з контексту і визначити групу, з якою мовець себе співвідносить. Спорадичні вербалізації опозицій «мені — вони» про українців, які перебувають в Україні, трапляються в позитивному контексті збереження локальної територіальної ідентичності «вони мені ближчі» (блок 3).

Таблиця 2. Протиставні та ексклюзивні / коаліційні ідентифікації щодо представників трьох країн: Росії, Польщі, України

1	«Вони — росіяни» (протиставна)	Також просматрюю російські канали, тому що інтересно, що вони пишуть. От, яку брехню на нас строчать. ...попався один ролик, десь місяць тому, як вони заходили до нас, як вони проходили цей міст, а ми ці ролики тоді дивилися..., як гелікоптери залітають, як виходить ця техніка, як вони йшли, і всі ці міста, які ми, ну, ми часто там їздили на відпочинок цими дорогами. І коли воно [росіяни] заходить, ну, воно [мені] боляче, воно боляче, і відчуття, що це, ну, от, от, це було вчора. Це так, воно підіймає, що пам'ять!
2	«Вони — поляки» (протиставна, ініційована медійною подією)	...ну як же ж так, то ми в такій ситуації, нам потрібні гроші, вони нам [польські фермери українцям] вставляють ці палки в колеса. І в мене був такий стрес, мабуть, там вперше, коли вони перекрили кордон з цими перевізниками* в мене був стрес... Я дуже стресую, коли ми чекаємо якусь допомогу, а нам кажуть: ні, немає допомоги. ...я дивлюся політичний контент, тому що там така мова [польська] більш проста для мене. І теж мені цікаво, що вони думають про нас і що вони говорять своїм медіам, щоб я могла розуміти, чи вони підтримують, чи не підтримують, чи, може, я там в якійсь бульбашці живу і мені здається, що там всі нас підтримують і все добре, а насправді то ні.
3	«Вони, хто в Україні» (ексклюзивна / коаліційна)	У моєму рідному місті йде війна, воно все розрушається, ...там залишилися два-три будинки. І, звичайно, вони мені ближчі. Те, що відбувається в моєму місті, серед моїх знайомих, вони мені ближчі, ніж те, що відбувається далі.
4	«Вони — люди, які там, на окупованих територіях» (ексклюзивна / коаліційна)	...люди, які в Херсоні, вони намагаються [мені] взагалі нічого не казати. Вони кажуть: ну як завжди, як завжди, не гірше, ну як завжди.
5	«Вони — польські наші українці» (ексклюзивна / коаліційна)	...в мене є польські наші українці, але вони ведуть [блоги]..., вони там пояснюють щось... поради дають.

* Медіаконтекстом є конфлікт із зерном, коли польські фермери блокували на кордоні ввезення українського зерна, а в медіях поширювали відео і фото висипаного на дорогу зерна. Див. «Біля Ягодини польські фермери висипали зерно з українських вантажівок. Як відреагували у посольстві України в Польщі». Суспільне. Луцьк, 12 лютого 2024. <https://surf.lu/rkkxeo> (дата звернення: 17.05.2025).

Для українських мігрантів здебільшого характерне:

1) імпліцитне протиставлення власного «МИ» — громаді, яка приймає. Проте медійний контекст такої взаємодії виразно акцентований, саме з медіа мігранти дізнаються про певні суперечності (наприклад, події із зерном на кордоні), намагаються критично оцінювати і осмислювати медіаповідомлення. Водночас номінування громади «поляки» практично не трапляється, його субститутити — займенник «вони» або узагальнення «тут люди зараз», що наближає ототожнення до коаліційної ідентифікації, про яку йтиметься нижче;

2) імпліцитне вилучення особистого «МИ» з групи тих, хто залишився в Україні. Такий поділ є цінним із погляду перспективи визначення щодо повернення. Важливо зауважити, що виразного протиставлення «МИ (мігранти) — ВОНИ (ті, хто в Україні)» жодного разу не трапилося у висловленнях інтерв'ююваних, що свідчить, на нашу думку, про потенціал коаліційної ідентичності, коли «МИ» меншої групи, з якою себе співвідносить мовець, і зовнішньої групи, з якої себе вилучає, протиставлене «ВОНИ», що стосується більшої групи ідентичності (великого «МИ»).

У проведених інтерв'ю виявлено мовні формули **коаліційної ідентифікації**. Перша — «вони за нас». Займенник *вони* позначає підгрупу меншої групи ідентифікації, а займенник *нас* — соціальну рефлексію зі спільним більшим «МИ», що виражене імпліцитно. Коаліційна позиція є природною для дискурсу спільної творчості і функціонально потрібною для здійснення групорефлексивних процесів взаєморозуміння, взаємодії і взаємозгодження (Найдьонов, 2006; Найдьонов, 2023), а також в контексті національної безпеки (Найдьонов, 2007). Щодо медіаопосередкованої комунікації, яка стосується взаємодії з мешканцями тимчасово окупованих територій України (наприклад, частини Херсонської області), засвідчено другу мовну формулу, де чисельна група спільної ідентифікації позначена не займенниками, а як і у варіанті щодо громади, яка приймає, — «люди». Поляки — це «люди, які тут», а мешканці окупованих територій — «люди, які [там] у Херсоні», опозицію «Я» або «МИ» не вербалізовано. Така розмитість ідентифікацій пов'язана з тим, що з мешканцями українських те-

Таблиця 3. Коаліційні (ексклюзивні) ідентифікації з новими групами війни

«Вони — воїни»	«Вони — загиблі»
...відео хлопців, які на передовій і які просто знімають те, що відбувається, знімають їхні поранення, які кричать «Тікай, біжи, піднімайся, знімай бронік, повзи!» Просто оці такі речі. І я бачу наскільки вони там за нас стоять і я плачу. ...кілька інтерв'ю дивилася з військовими, де вони розказували про тортури, які вони пережили в полоні.	Це знімають, показують. Вони всі в крові лежать, друг на дружкі. Всіх трупів показували. Це всіх перестріляли. ...Для мене діти, старики і наші солдати. Для мене це три фактори, що вони гинуть. Смерті моїх знайомих, тих, кого я знала, вони мене включають і я плачу, сумую... я читаю сторіз моїх друзів, які перепошують це, історії, пов'язані з цією людиною і я реально можу дець тиждень ходити в такому стані побитому, подавленому.

риторій порушена комунікація, бо *«вони намагаються нічого не казати»*, обмежують своє спілкування.

Новітніми для лінгвософського осмислення міграціонізму є коаліційні ідентифікації, опосередковані медійною інформацією про воїнів ЗСУ (див. табл. 3). Останні означені в контекстах за допомогою займенника *вони* на тлі вилучення себе (інтерв'юера) із цієї категорії. Такі ідентифікації відповідають мовним формулам коаліційності *«ВОНИ за нас»*.

Окремо заслуговує на увагу ідентифікація з відокремленням себе від категорії жертв (загиблих, полонених). Формально ці приклади можна кваліфікувати як ексклюзивну ідентифікацію, проте імпліцитно за протиставленням усім загиблим (маркером є займенник *вони*) постає велике спільне *«МИ»*, коли внутрішня форма займенника наповнена такими смислами: *МИ* — живі, тобто *МИ* — цивільні. Проте коаліційність у подібних ситуаціях дуже нестійка. Це спостереження важливе для розуміння перехідних форм ототожнення, які розвиваються щодо нових реальних груп війни та особливостей їх представлення в медіа, що виходить за межі окресленого у статті завдання.

Соціальна рефлексивність українців-мігрантів не обмежена проаналізованими опозиціями. Проведене інтерв'ю засвідчило широкий спектр протиставних та ексклюзивних ідентифікацій до виокремлених спеціальних груп. Так, характерна протиставна імпліцитна ідентифікація *«вони, корупціонери — [ми]»* має ознаки дегуманізації, оскільки корупціонери протиставлені *«людям»*, пор.: *вони «...чимось займаються, поки люди останнє своє витягують і роздають»*.

Показові **ексклюзивні ідентифікації**, що засвідчили соціальну рефлексивність щодо медіа: 1) узагальнену негативну, відбиту в імпліцитній опозиції *«вони, медіа — [ми]»* (*«щоб тільки ...перевірену інформацію вони казали»*); 2) узагальнену критичну, спроектовану на довіру до медіаінформації: *«...коли ти їм там висилаєш такі відео, вони кажуть, о ні, то все фейки. Я кажу, в мене сестра живе в Харкові, вона може нам підтвердити. Вони кажуть, ні, то все фейки»*; *«Навіть якщо я з нашими людьми спілкуюся, вони вибирають дивитися якийсь контент, який якимось спотворює реальність»*. Зауважимо, контекстуальна субституція *«ВОНИ»* пов'язана чи то з мешканцями Росії, чи то із жителями тимчасово окупованих українських територій, чи то зі співрозмовниками в соціальних мережах. Узагальнений ідентифікатор *«наші люди»* привертає увагу до тієї групи медіаспоживачів, які диференціюють викривлену і правдиву медіареальність.

Таким емоційним контекстам протиставлений третій, де соціальна рефлексивність має стилістично нейтральне вираження: *«<...> український чат, там люди такі єсть, що допомагають справитися з стресом, можна з ними контактувати через чат, вони передзвонюють»*. У наведеному висловленні медіа означені як *«там люди»*, тобто в *«територіальній групі в інтернеті»*. Самі ж мовці власної локальної ідентифікації не виявляють, імпліцитним є протиставлення фахівцям — психологам, юристам, соціальним працівникам.

Схвально, що медіаспоживання засвідчує ідентифікацію українців-мігрантів з «ми»-групами, спроектованими в майбутнє. Наприклад, група «ми, небайдужі»: *«Я думаю, що ми маємо відчувати, і нам має боліти, коли ми свідомі, бо комуś не болить, комуś байдуже»*. Свідомі, не байдужі, маємо відчувати — це ціннісні внутрішньогрупові маркери. Крім особових займенників *я, ми, вони* та їхніх відмінкових форм, засобами протиставлення є неозначено-особові форми *хтось, комуś*, пор.: *хтось не відчуває болю* (незвизначена суб'єктність) і *комуś не болить, комуś байдуже* (невизначена знесуб'єктнена група). Тобто соціальна рефлексивність передбачає і моральні критерії визнання внутрішньогрупової суб'єктності і знесуб'єктнення представників зовнішньої групи.

Отже, дослідження підтвердило дієвість інтеграції стилістичного і групорефлексивного методів у лінгвософському аналізі художнього та медійного контекстів про українських мігрантів для виявлення маркерів соціокультурної рефлексивності. Обидва дискурси, хоч і відображають явище міграціонізму різних часових меж — 90-ті роки ХХ ст. та період початку повномасштабної агресії Росії проти України у 2022 році, — актуалізують концептуально-знаковий і когнітивно-дискурсивний зміст особових займенників «Я», «МИ», «ВОНИ», «НАШ» та ін., просторових прислівників «ТАМ», «ТУТ», субстантива «НАШ», пов'язаних із поняттєвою опозицією «свій — чужий».

Лінгвософська оцінка функцій зазначених займенників, прислівників та субстантива як вербалізаторів мовної свідомості мігрантів виявляє широту групових та індивідуальних ідентифікацій українців, які опинилися за межами кордону України.

Здійснена реконструкція мовного портрета мігранта-українця зафіксувала актуалізацію в українській літературній мові на певних часових відтинках процесів ідентифікації та самоідентифікації людини у світі; виявила посилення соціокультурного чинника в оновленні лексичних і лексико-синтаксичних засобів ідентифікації мігрантів; засвідчила відмінності функціонально-стильових контекстів портретування людини в динамічних суспільно-політичних, соціально-економічних обставинах.

Художні тексти про мігрантів розширили уявлення про номінативне коло назв осіб (*мігрант, переселенець, заробітчанин; баданте; емік, екзот; нелегал; понаїхавший; «гомо советікус», нікчемні, невдахи; нашого цвіту; біженець; поставлений війною в чергу; наші*) на позначення «своїх» і «чужих» як в українському державному просторі, так і за його межами, що є знаками-ідентифікаторами концепції «Я і МИ в Україні», «Я і ВОНИ у світі».

Обстежуваний фрагмент інтерв'ю з мігрантами-українцями, які дізнаються про воєнні події з медійного простору, засвідчив переважання в уживанні займенників-ідентифікаторів «Я», «МИ», «ВОНИ». Імпліцитні та усвідомлені я- та ми-ідентифікації живомовних інтерв'ю мають специфічні комбінації співвідношень: часові, територіальні, протиставні, ексклюзивні тотожності з актуалізацією займенника «МИ»; комбінацію ідентифікацій займенника «ВОНИ» із чужими суб'єктами («Вони — росіяни», «Вони [по-

ляки]»), з віддаленими територіально своїми («Вони, хто в Україні», «Вони — люди, які там, на окупованих територіях»), із близькими етнічно, але на чужій території («Вони — польські наші українці»); протиставлення «МИ» живих «ВОНИ» загинлим. На відміну від персонажів художнього дискурсу, мігранти-медіаспоживачі не використовують повноцінних назв осіб, крім трьох етнонімів. Отже, лінгвософія інтерв'ю про сприйняття воєнних подій мігрантами через посередництво медіа ґрунтується на я-рефлексіях із відповідними протиставленнями.

Зосередження на когнітивно-дискурсивному змісті займенників *я, ми, вони* у виокремлених соціально-психологічних ідентифікаціях уможливорює висновок про те, що для української воєнної міграції в Польщі на третьому році повномасштабної війни характерне збереження територіальної ідентичності як невизначеної в часі (без чітких ознак минулого), навіть за тієї умови, що будинки і райони, де учасники інтерв'ю проживали до міграції, були знищені російською агресією.

Зафіксовано виразне протиставлення МИ-ідентичностей щодо представників країни-агресора, формування нових групових ідентичностей «люди тут зараз», «наші польські українці» і «люди, що в Україні», які мають концептуальне значення для вироблення засад державницької української мовної свідомості.

Спостережено, що важливу роль у формуванні ідентичностей відіграють практики медіаспоживання, що ґрунтуються на моральних принципах небайдужості, критичного мислення, важливих для розбудови мовного портрета мігрантів і процесів трансформації їхньої ідентичності.

Загалом інтеграція лінгвостилістичного та соціально-психологічного підходів до аналізу соціокультурної рефлексивності мігрантів демонструє концептуальну спроможність і високу чутливість застосованих інструментів лінгвософії тексту, здатність охоплювати ті нові реалії, які ще не мають експліцитного вираження в інших формах.

Перспективи дослідження вбачаємо в потребі простежити подальші словесно-образні й соціально-культурні проєкції міграціонізму в українських писемних та усних текстах, зміни в когнітивно-дискурсивному змісті ідентифікаторів — особових займенників «Я», «МИ», «ВОНИ», прислівників «ТАМ», «ТУТ» із локальною семантикою, субстантива «НАШІ», які є носіями концептуально-знакового наповнення мовного портрета мігранта.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

Дослідження, 2024 — *Gradus Research Comhany*. (2024). «Яким українці бачать майбутнє своєї країни у 2050 році?» — спеціальне дослідження Gradus Research. <https://surl.li/zrruld> (дата звернення: 27.05.2025).

СУМ — *Словник української мови: в 11 т.* (1970—1980). Київ: Наукова думка.

ЛІТЕРАТУРА

- Григоровська Л.В., Найдюнов М.І., Найдюнова Л.А. (2024). Динаміка медіаспоживання, медіатравматизація і опанування вразливими аудиторіями медіастресами війни. *Українські мігранти в Польщі*. Лютий-квітень 2024: інформаційний бюлетень. <https://surli.cc/ahddxb> (дата звернення: 23.06.2025).
- Дембицький С., Степаненко В., Злобіна О., Головаха Є., Найдюнова Л. (2024). Психологічні стресори військового часу: поширеність та ефекти серед населення України. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 4, 5—26.
- Денисюк Ж.З. (2025). Українська культурна ідентичність як основа національної стійкості та культурної політики. *Культурологічний альманах*, 1, 309—315.
- Єрмоленко А. (2020). Інтеріоризація інтерсуб'єктивності в «Я»-концепті та співвідповідальність у трансцендентальній прагматиці. *Філософська думка*, 6, 6—15.
- Єрмоленко С.Я., Бирик С.П., Ганжа А.Ю., Коць Т.А., Сютя Г.М. (2023). *Лінгвософія українських текстів ХХІ століття: колективна монографія*. С.Я. Єрмоленко (відп. ред.). Київ: Інститут української мови НАН України. [Електронне видання]. <https://surli.lu/mmhxkg> (дата звернення: 27.05.2025).
- Живоглядов Ю., Носаль Л. (2022). Екзистенційна психологія кризових станів особистості: тригола та вина в переживанні вибору майбутнього. *Вчені записки Університету «КРОК»*, 2 (66), 165—172.
- Зімовін О.І., Заїка Є.В. (2014). Рефлексивність та рефлексія: співвідношення понять. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Психологія*, 47, 65—71.
- Курков А. (2018). *Сірі бджоли*. Харків: Фоліо.
- Кухарук О. (2022). Ідентичнісний вимір соціальної резильєнтності: визначення, підходи, можливості прогнозування. *Проблеми політичної психології*, 12 (26), 77—90.
- Лісовий В. (2002). Ідентичність. *Філософський енциклопедичний словник: енциклопедія* (с. 234). Київ.
- Лук'янець В. (2002а). Концептуалізм. *Філософський енциклопедичний словник: енциклопедія* (с. 300). Київ.
- Лук'янець В. (2002б). Лінгвістична філософія. *Філософський енциклопедичний словник: енциклопедія* (с. 332). Київ.
- Махно В. (2015). *Дім у Бейтінге Голлов*. Львів: Видавництво Старого Лева.
- Найдюнов М.І., Токарева М.Л. (1993). Рефлексивний потенціал художнього тексту як об'єкт і засіб психології групової рефлексії. *Проблеми розвитку психологічної служби в системі освіти*. Збірник матеріалів регіон. науково-практичної конференції (с. 61—63). Слов'янськ.
- Найдюнов М.І. (2006). Коаліційна модель суб'єкта соціалізації. *Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. Серія: Психологічні науки*, 2 (41), 26—33.
- Найдюнов М.І. (2007). Технологічна сторона визначеності меж «ми» у розвитку коаліційної рефлексії (с. 151—153). *Психологічні аспекти національної безпеки*. Збірник тез міжнародної науково-практичної конференції: 22—23 березня. Львів: Видавництво ПП «Арал».
- Найдюнов М.І. (2023). *Формування системи рефлексивного управління в організаціях*. Київ: IRIS.
- Найдюнова Л.А. (2012). *Рефлексивна психологія територіальних спільнот: монографія*. Київ: Міленіум.
- Найдюнова Л.А. (2023). *Медіапсихологія: основи рефлексивного підходу: підручник*. 3-тє вид., стереотип. Київ: IRIS.
- Роздобудько І. (2011). *Я знаю, що...* Київ: Нора-Друк.
- Роздобудько І. (2015). *Ранковий прибиральник*. Київ: Нора-Друк.

- Чапай Артем (2015). *Понаїхали*. Київ: Нора-Друк.
- Landry, A.P., Fincher, K., Barr, N., Brosowsky, N.P., Protzko, J., Ariely, D., & Seli, P. (2024). Harnessing dehumanization theory, modern media, and an intervention tournament to reduce support for retributive war crimes. *Journal of Experimental Social Psychology*, 111, 1–11. <https://surli.li/gnvrcr> (дата звернення: 27.05.2025).
- Naydonova L., Dembitsky S., Stepanenko V. (2024). Predictors and protectors of the risk of developing post-traumatic stress disorder in Ukrainians as a result of the Russian-Ukrainian war: Demographic aspects and war stressors. *Scientific Studios on Social and Political Psychology*, 30 (2), 6–16.
- Pochwatko G., Naydonova L. (2023). Mediated communication and refugee resilience: a social psychology perspective. *Scientific Studios on Social and Political Psychology*, 51 (54), 24–33.
- Triandis H.C. (1993). Collectivism and individualism as cultural syndromes. *Cross-cultural research*, 27 (3–4), 155–180.

Статтю отримано 25.06.2025

REFERENCES

- Chapai, Artem. (2015). *We came*. Kyiv: Nora-Druk (in Ukrainian).
- Dembytskyi, S., Stepanenko, V., Zlobina, O., Holovakha, E., & Naydenova, L. (2024). Psychological stressors of wartime: prevalence and effects among the population of Ukraine. *Sociology: theory, methods, marketing*, 4, 5–26 (in Ukrainian).
- Denysiuk, Zh.Z. (2025). Ukrainian cultural identity as a basis for national resilience and cultural policy. *Culturological Almanac*, 1, 309–315 (in Ukrainian).
- Hryhorovska, L.V., Naydenov, M.I., & Naydenova, L.A. (2024). Dynamics of media consumption, media traumatization and mastery of media stress of war by vulnerable audiences. *Ukrainian migrants in Poland*. February-April 2024: information bulletin. Retrieved June 23, 2025 from <https://surli.cc/ahddxb> (in Ukrainian).
- Kuharuk, O. (2022). Identity dimension of social resilience: definition, approaches, possibilities of forecasting. *Problems of political psychology*, 12 (26), 77–90 (in Ukrainian).
- Kurkov, A. (2018). *Gray bees*. Kharkiv: Folio (in Ukrainian).
- Landry, A.P., Fincher, K., Barr, N., Brosowsky, N.P., Protzko, J., Ariely, D., & Seli, P. (2024). Harnessing dehumanization theory, modern media, and an intervention tournament to reduce support for retributive war crimes. *Journal of Experimental Social Psychology*, 111, 1–11. Retrieved May 27, 2025 from <https://surli.li/gnvrcr>.
- Lisovyi, V. (2002). Identity. *Philosophical encyclopedic dictionary: encyclopedia* (p. 234). V.I. Shynkaruk (Ed.). Kyiv (in Ukrainian).
- Lukianets, V. (2002a). Conceptualism. *Philosophical Encyclopedic Dictionary: Encyclopedia* (p. 300). V.I. Shynkaruk (Ed.). Kyiv (in Ukrainian).
- Lukianets, V. (2002b). Linguistic Philosophy. *Philosophical Encyclopedic Dictionary: Encyclopedia* (p. 332). V.I. Shynkaruk (Ed.). Kyiv (in Ukrainian).
- Makhno, V. (2015). *House in Beiting Hall*. Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva (in Ukrainian).
- Naydenov, M.I., & Tokareva, M.L. (1993). The reflexive potential of the literary text as an object and means of the psychology of group reflection. *Problems of development of psychological service in the education system*. Collection of materials of the regional scientific and practical conference (pp. 61–63). Sloviansk (in Ukrainian).
- Naydenov, M.I. (2006). Coalition Model of the Subject of Socialization. *Bulletin of the Chernihiv State Pedagogical University. 41. Series: Psychological Sciences*, 2, 26–33 (in Ukrainian).
- Naydenov, M.I. (2007). Technological side of the definition of the boundaries of “we” in the development of coalitional reflection (pp. 151–153). *Psychological aspects of national security. Collection of abstracts of the international scientific and practical conference: March 22–23*. Lviv: Vydavnytstvo PP “Aral” (in Ukrainian).

- Naydenov, M.I. (2023). *Formation of a System of Reflexive Management in Organizations*. Kyiv: IRIS (in Ukrainian).
- Naydenova, L.A. (2012). *Reflexive psychology of territorial communities: monograph*. Kyiv: Milenium (in Ukrainian).
- Naydenova, L.A. (2023). *Media psychology: basics of the reflective approach: textbook*. 3-rd ed., stereotype. Kyiv: IRIS (in Ukrainian).
- Naydonova, L., Dembitskyi, S., & Stepanenko, V. (2024). Predictors and protectors of the risk of developing post-traumatic stress disorder in Ukrainians as a result of the Russian-Ukrainian war: Demographic aspects and war stressors. *Scientific Studios on Social and Political Psychology*, 30 (2), 6–16.
- Pochwatko, G., & Naydonova, L. (2023). Mediated communication and refugee resilience: a social psychology perspective. *Scientific Studios on Social and Political Psychology*, 51 (54), 24–33.
- Rozdobudko, I. (2011). *I know that...* Kyiv: Nora-Druk (in Ukrainian).
- Rozdobudko, I. (2015). *Morning cleaner*. Kyiv: Nora-Druk (in Ukrainian).
- Triandis, H.C. (1993). Collectivism and individualism as cultural syndromes. *Cross-cultural research*, 27 (3–4), 155–180.
- Yermolenko, A. (2020). Interiorization of intersubjectivity in the “I” concept and coresponsibility in transcendental pragmatics. *Philosophical Thought*, 6, 6–15 (in Ukrainian).
- Yermolenko, S.Ya., Bybyk, S.P., Ganzha, A.Yu., Kots, T.A., & Siuta, H.M. (2023). *Linguosophy of Ukrainian texts of the 21st century: a collective monograph*. Corresponding editor S.Ya. Yermolenko. Kyiv: Institute of Ukrainian Language of the NAS of Ukraine. [Electronic edition]. Retrieved May 27, 2025 from <https://surl.lu/mmhxkg> (in Ukrainian).
- Zhyvogliadov, Yu., & Nosal, L. (2022). Existential psychology of crisis states of the personality: anxiety and guilt in experiencing the choice of the future. *Scientific Notes of the University “KROK”*, 2 (66), 165–172 (in Ukrainian).
- Zimovin, O.I., & Zaika, E.V. (2014). Reflexivity and reflection: the relationship of concepts. *Bulletin of the Kharkiv National Pedagogical University named after H.S. Skovoroda. Psychology*, 47, 65–71 (in Ukrainian).

Received 25.06.2025

Svitlana Bybyk, Doctor of Sciences in Philology, Professor,
Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine,
Leading Researcher in the Department of Stylistics,
Language Culture and Sociolinguistics
Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine
4 Mykhailo Hrushevskiy St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: sbybyk2016@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-9765-497X>

Liubov Hryhorovska, Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor, Leading Researcher of the Department
of Psychology of Mass Communication and Media Education
Institute of Social and Political Psychology of the National Academy
of Pedagogical Sciences of Ukraine
15 Andriivska St., Kyiv 04070, Ukraine
E-mail: grigorovskaya_lv@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-1436-5719>

Liubov Naydonova, Doctor of Psychological Sciences, Senior Research Fellow,
Corresponding Member of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine,
Deputy Director for Scientific Work
Institute of Social and Political Psychology
of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine
15 Andriivska St., Kyiv 04070, Ukraine
E-mail: mediasicolo@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-1222-295X>

Mykhaylo Naydonov, Doctor of Psychological Sciences, Professor, Director
Institute for Reflective Research and Specialization "IRIS"
15 Andriivska St., Kyiv 04070, Ukraine
E-mail: iris_psy@ogr.ua
<https://orcid.org/0000-0002-3833-8643>

REPRESENTATION OF SOCIOCULTURAL REFLEXIVITY IN THE LINGUISTIC PORTRAIT OF A MIGRANT: INTEGRATION OF LINGUISTYLISTIC AND SOCIO-PSYCHOLOGICAL APPROACHES

The article proposes an integrative approach to the study of literary and media texts that represent the linguistic portrait of a migrant. The focus of sociocultural reflexivity is chosen as a guideline for determining the main concepts of identification in the language of modern Ukrainian prose about migrants — "I and WE in Ukraine", "I and THEM in the world". Among the aspects of sociocultural reflexivity, attention is focused on how the Ukrainian literary language captures the processes of identification and self-identification of a person in the world, what models of verbalization of the status of a migrant and assessment of migrationism are established in the living linguistic consciousness of Ukrainians.

The article combines two methods of analysis: traditional structural-semantic, linguostylistic analysis (reading linguistic and linguo-cultural information from the texts of dictionary entries; identifying nominees of the lexical-thematic group "migrant", tracing their compatibility, which is specified in text semantics) and a specific narrowly applied functional-parametric group-reflexive analysis of discourse, in which in the identification of a participant in group creativity (parameter position) different positions of identification are distinguished: individualistic; group; coalitional. The static text model of the analysis of the lexical-thematic group (linguistic-aesthetic image with elements of socio-cultural reflexivity) is combined with a dynamic cognitive-discursive model, which reflects individual reactions that are subject to generalization as a certain social experience, knowledge about the state and status of a migrant in a certain time-space period.

Keywords: *linguosophy, prose language, media text, group reflection, sociocultural reflexivity, identification, names of persons, pronoun-identifier, adverb-identifier.*